

PRIEKOPNÍK SLOVENSKEHO OSVIETENSTVA.

MATEJ BEL (1684—1749)

Tohto roku si pripomínáme trojsté výročie narodenia uhorského polyhistora, slovenského rodáka Mateja Bela. Pripomínajú si ho viaceré spoločensko-vedné odbory, ako historici, národopisci, ekonómi a iní, a patrí sa, aby si ho pripomenuli aj filozofi. Doteraz bolo málo známe, že Bel sa zapodieval aj filozofiou, že zanechal aj rukopisné poznámky, v ktorých sa vyrovnával so staršou a súčasnou filozofiou, že v jednej tlačenej práci zaujal stanovisko k filozofickej etike atď. Oboznámenie sa s touto skutočnosťou vedie ku konštatovaniu, že s Belom sa musí rátať aj ako s filozofom, čo núti historikov slovenskej filozofie vyrovnáť sa s jeho filozofickým odkazom a zaradiť ho na príslušné miesto v dejinách slovenskej filozofie.

Bel bol predovšetkým teológom a len v tomto rámci sa zaoberal aj filozofiou. Taktiež sa nedopracoval k vlastným filozofickým názorom, ale hlásal, hoci v kritickej, vlastným myslením pretvorenej podobe to, čo si osvojil štúdiom iných autorov. Na našej pôde to však boli často myšlienky nové a prieborné a podporovali vývin pokrokového myslenia u nás. Predbežne stačí povedať, že Bel bol protischolasticky zmýšľajúcim autorom, že sa opieral o súčasne uznávané vedecké a filozofické autority a že pripúšťal vedu k slovu aj tam, kde bola v konflikte s bibliou. Patril k protischolastickej línii, ktorá sa v dejinách slovenskej filozofie vinula cez prešovskú školu, cez výuku na viacerých evanjelických gymnáziách a organicky vyústila do osvietenскеj filozofie. Bel patril k jej priekopníkom.

Bel sa s filozofiou oboznámil na svojich teologických štúdiách v Halle, kam prišiel roku 1704. Začas bol žiakom J. F. Buddeho, vtedy popredného nemeckého protestantského teológa, ktorého síce počúval najviac ak jeden rok, ale ktorý natrvalo ovplyvnil základné črty jeho svetonázoru. Keďže Budde bol relatívne pokrokový autor, orientovaný vo filozofii a vede a dávajúci vede to, čo jej patrilo — vo filozofii uznával len idealistickú, dualistickú metafyziku, o ktorú sa opieralo aj kresťanstvo — možno konštatovať, že Bel nepochodil najhoršie, keď sa strelol s takýmto učiteľom. Ako ukážeme, vedel sa vyhnúť väčšine najslabších stránok jeho svetonázoru, ktorými Budde splácal daň tradičným teologickým poverám a predsudkom a ktoré už boli nečasové.

Bel, rektor bratislavského evanjelického gymnázia, vyučoval roku 1718 v poslednej triede fyziku, ktorá sa ešte tradične zahŕňala do filozofie, hoci už bola samostatnou vedou a taktiež tradične patrili do nej všetky prírodné vedy. A vyučoval ju podľa „najsľávnejšieho Buddeho“, ako sa dozvedáme z Belovej vlastnoručne zaznačenej osnovy celej výuky na tomto gymnázii v uvedenom roku. Bel neuvádza, o ktoré Buddeho dielo sa opieral, nie je však ťažké zistiť, že to bola časť jeho trojzväzkových *Institutiones philosophiae eclecticae* [Učebnica eklektickej filozofie], ktoré boli svojho času veľmi obľúbené. Po prvýkrát vyšli v Halle 1703 a potom ešte viackrát. Poradie a názvy Belových prednášok sa zhodujú s poradím a názvami kapitol druhého zväzku tohto Buddeho diela.

Belove prednášky sa doteraz nenašli — ak ich mal vôbec napísané — takže ak chceme vedieť, s čím oboznamoval svojich žiakov, sme nútení študovať samého Buddeho. Zachovali sa nám však jeho rukopisné *Miscellanea scientifica*, ktorých druhý zväzok obsahuje filozofické poznámky a komentáre a v ktorých sa Bel medziiným vyrovnával aj s názormi z uvedenej Buddeho učebnice, hoci tento raz ho nemenoval. Tu zisťujeme, že ho nepreberal pasívne. Najprv si však všimneme najzaujímavejšie Buddeho názory a potom sa obrátíme k Belovým komentárom.

Vo všeobecnej kapitole o fyzike sa Budde predstavuje ako autor, informovaný o najnovších poznatkoch prírodných vied a rešpektujúci ich. Zavrhuje starú, najmä scholastickú fyziku s jej autoritárskym prístupom k Aristotelovi a ako kritika scholastiky vyzdvihuje Francisa Bacona, ktorého už predtým nazval „nova lux philosophiae“. Odvrátil sa vraj od abstraktných a odporných špekulácií a zameral pozornosť na jednotlivosti a experimenty, čím dal fyzike možnosť poznávať jej predmet oveľa adekvátnejšie. Takto vraj dnes pristupujú k prírode učené spoločnosti i jednotlivci a výsledky sa dostávajú. Budde uvádza mnohých vedcov z rôznych odborov, ktorých dodnes pokladáme za milníky v dejinách novovekej vedy, ale aj takých, čo mali len dobový význam. Je nápadné, že v celých jeho *Institutiones* sa nestretávame s menom a dielom Newtona, hoci jeho práca *Philosophiae naturalis principia mathematica* (Matematické princípy prírodnej filozofie) bolo v roku 1713, z ktorého pochádza šieste vydanie Buddeho diela, ktoré tu analyzujeme, na svete už plných dvadsaťšesť rokov. Hoci totiž Budde obdivoval Bacona, oveľa väčšiu pozornosť venoval Descartovi. A hoci s ním súhlasí len málo, podarilo sa mu prijať jeden z jeho najväčších vedeckých omylov: teóriu éterových vírov, ktorými vysvetľoval obiehanie Zeme a planét okolo Slnka. Túto teóriu však Newton úplne vyvrátil svojou teóriou všeobecnej gravitácie. Žeby teda Budde preto nechcel nič vedieť o Newtonovi?

V kapitole o štruktúre ľudského tela oboznamuje Budde s novodobými anatomickými poznatkami. Popisuje v podstate správne funkciu pľúc, srdca, krvného obehu, viacerých žliaz atď. Pravda, ešte aj do jeho názorov sa vtrela stará alchymistická predstava, že telo sa skladá zo štyroch základných látok: elementárnej zeme, vody, soli a síry.

Budde vysvetľuje vznik chorôb prirodzeným spôsobom, napríklad nestriedaním jedením, pitím, nedostatkom pohybu a pod. Keďže bol však aj teológ, pripúšťal, ako ešte uvidíme, že môžu mať aj nadprirodzené príčiny.

Popri prírodnej danosti v človeku, ktorou je telo, vidí Budde aj neprírodnú, ktorou je myseľ, duša. Je nehmotná a nesmrteľná. Je to však vraj len domnienka opierajúca sa o bibliu. „Nieť totiž žiadneho protirečenia v tom, že Boh môže vytvoriť telesnú mysliacu substanciu“, hovorí Budde. [1, s. 116] Podľa neho podstatu hmoty a ducha nepoznáme a teda nevieme, aká substancía v nás myslí. Budde len verí, že je duchovná.

V kapitole o zoológii stavia sa Budde proti vtedy ešte bežnej teórii o spontánnom rodení sa hmyzu z hniúcich a kvasiacich látok. Takto bol jedným z pripravovateľov tézy, ktorú definitívne nastolil až v 19. stor. Pasteur: *Omne vivum ex vivo*.

Zaujímavá je aj kapitola *O systéme tohto univerza*, v ktorej sa analyzujú tri vtedy hodne pertraktované modely slnečnej sústavy: Ptolemaiov geocentrický, Kopernikov heliocentrický a kompromisnícky Tycha de Brahe. Slúži

ku cti Buddemu, že sympatizoval s Kopernikom, ktorého očividne prijímal, hoci to otvorene neprehlásil. Jeho systém je vraj veľmi prirodzený a najpravdepodobnejšie vysvetľuje mnohé javy, hoci niektoré nevie vysvetliť. Pravda, rozchádza sa s Bibliou, pripúšťa Budde, ale to je vraj iba zdanie, lebo biblickí autori dobre poznali pravdu, no vo svojich výkladoch sa prispôbovali chápatosti vtedajších ľudí, a preto hovorili ako geocentristi.

Tento argument na záchranu neomylnosti biblie bol vtedy celkom bežný a používal sa aj u nás ešte o sto rokov neskôr.

V období, v ktorom ešte kvitla astrológia, nevyhol sa ani Budde úvahám o vplyve nebeských telies na Zem a špeciálne na človeka. Pripúšťa ho, a to v ďaleko väčšej miere než ho pripúšťame dnes, ale ide mu len o vplyv prirodzený, v rámci vzájomného ovplyvňovania sa všetkých hmotných predmetov.

Budde však výslovne zavrhuje astrológiu, ktorá predpokladá nadprirodzené vplyvy planét na ľudí a z konštelácie hviezd vtedy, keď sa niekto narodil, predpovedá jednotlivé budúce udalosti, a to aj také, čo nezávisia od prirodzených príčin.

V spore o tom, či najmenšie hmotné častice sú matematické body alebo nedeliteľné hmotné atómy, nerozhoduje sa Budde ani pre jeden prípad, ale tvrdí, že všetko, čo je rozpriestranené, čiže aj atómy, musí byť donekonečna deliteľné, aspoň mocou božou. Nezáleží na tom, že nekonečnosť nechápeme, lebo nechápeme ani podstatu vecí. Nemôžeme teda tvrdiť ani to, že podstatou hmotných vecí je rozpriestranenosť, hovorí Budde proti Descartovi. Isté je len toľko, že všetky hmotné veci sú rozpriestranené. Z neznámej podstaty poznáme len jednu vlastnosť: tú, že je do nekonečna rozpriestranená. Ale má aj iné vlastnosti. Je možný aj priestor bez telies a je možné aj vákuum.

Stvoriteľom, hýbateľom a zákonodarcom hmoty je boh. Dal svetu tri hlavné zákony, ktoré poznáva mechanika a podľa ktorých sa všetko pohybuje. Ak sa deje niečo proti niektorému z nich, dochádza k zázraku. Zázraky sú teda možné, ale konať ich môže len boh, prípadne s jeho dovoľením alebo na jeho rozkaz duchovia. Budde si dáva prácu, aby ukázal, ako sa dejú zázraky proti jednotlivým zákonom mechaniky.

Náš svet sa skladá zo štyroch prvkov, ktorých poradie podľa váhy je: zem, voda, vzduch a éter. Iného názoru sú chemici, hovorí Budde, ktorí nesppekulujú, ale experimentujú a zisťujú, že základnými prvkami sú soľ, síra a ortuť. Tri prvky tzv. mojžišovskej filozofie, ducha, svetlo a hmotu, Budde neprijíma.

Skrytými čiže okultnými kvalitami vecí chápe Budde také ich vlastnosti, ktoré bezprostredne nepôsobia na naše zmysly, ale poznávame ich len z ich účinkov. Taký je magnetizmus, sila, sympatia magnetu, t. j. železa, priťahujúca iné železo. Jej opakom je antipatia, odpudzujúca dva rovnaké póly magnetu. Okultných vlastností je veľmi mnoho. Prirodzená mágia je potom podľa Buddeho znalosť týchto vlastností a manipulácia s nimi.

Budde vyvracia staré i novšie filozofické názory o duchu alebo duchoch, prebývajúcich v samej hmote a riadiacich jej pohyb, vytvárajúcich jej formy a pod. Vyháňa však diabla Belzebubom, lebo sám verí v existenciu dobrých i zlých duchov a v činy zlých, t. j. v posadnutia, v magické spojenia s niektorými ľuďmi a vo vyčíňanie strašidiel. Pravda, môže sa to robiť len s dopustením božím. Boh je nehmotný a mimohmotný duch a Budde ho určuje tak

ako oddávna klasická teológia. Posledná kapitola Buddeho knihy je venovaná obširnému vyvracaniu spinozizmu.

Ako sme už spomenuli, Belove prednášky podľa Buddeho sa ešte nenašli, ale máme k dispozícii druhý diel jeho *Miscellanea scientifica* a v nich zaujímavú stať o svete, jeho pôvode, zložení, vzťahu k bohu atď. Nie sú to systematické úvahy, ale skôr poznámky, v ktorých sa Bel vyrovnáva s rôznymi podnetmi. Písal ich podľa vlastného záznamu na konci state medzi rokmi 1700 a 1720, teda aj v tom období, keď prednášal podľa Buddeho a už zbežné oboznámenie sa s nimi nám odhalí ich čiastočnú závislosť od Buddeho. Stretávame sa tu s problematikou, ktorú rieši aj Budde, s riešeniami, ktoré podáva aj Budde, často s tými istými menami, s tými istými sympatiami a antipatiami. Tak aj Bel venuje veľkú pozornosť Descartovi, veľmi si ho váži a bráni ho proti nespravodlivým kritikom, hoci ani on s ním zväčša nesúhlasí. V zhode s Buddeom napríklad tvrdí, že hoci každé teleso je rozpriestranené, nie všetko, čo je rozpriestranené, je teleso. Aj on sa dôkladnejšie venuje kritike Spinozovho panteizmu a zavrhuje mojžišovskú fyziku, podľa ktorej, ako sme počuli už u Buddeho, všetky veci sa skladajú z hmoty, svetla a ducha. Vie, že ju prijímal aj Komenský a u nás J. Bayer. Aj on je toho názoru, že ak sa hmota skladá z atómov, musia byť do nekonečna deliteľné, aj on pripúšťa existenciu prázdneho priestoru medzi časticami, ktoré stvoril boh, a ktoré teda nejestvujú od večnosti. Ak sa však Budde nerozhodol pre atómy ako základné stavebné prvky hmotného sveta, tak Bel bol podľa všetkého atomista, aj keď viac používal termín častice ako ešte aj trnavskí profesori — atomisti o pol storočia neskôr. Ani Bel nesúhlasí s názorom, že boh je vo svete popri hmote, a van Helmontov archeos, duch, ktorý vo svete všetko riadi a proti ktorému vystupuje aj Budde, je podľa neho hlúpym komediantom, ktorý môže vziať na seba akúkoľvek prírodnú podobu a do všetkého zasahovať. Aj on zavrhol Descartov mechanistický názor, že zvieratá sú stroje, hoci podľa všetkého aj on bol mechanista, pravda, idealistický. Pôvodcom prírodného mechanizmu je podľa neho boh, duchovný, večný, mimosvetový. Svet, hmotu stvoril z ničoho a udeľuje jej pohyb, lebo sama osebe je pasívna.

Osobitne tu treba upozorniť na jednu šťastnú zhodu medzi Belom a Buddeom. V *Miscellaneach* sa stretávame s poznámkou o mýlnej Aristotelovej predstave, že Zem stojí, ktorú vraj celkom vyvrátil novší vesmírny systém. Bel teda nielen že neprijímal Ptolemaiov geocentrizmus, ale ani kompromisnícky geocentrizmus Tycha de Brahe, lebo podľa oboch týchto systémov je Zem nehybná. Hýbe sa len podľa Kopernikovho heliocentrizmu. Pravda, ak Bel by bol z Koperníka prijímal len rotáciu Zeme okolo vlastnej osi a nie aj jej revolúciu okolo Slnka, tak by bol zostal ešte geocentrismom, akým bol u nás takmer sto rokov pred ním kežmarský Dávid Fröhlich. Lebo Zem, rotujúca len okolo vlastnej osi, môže byť ešte stále stredom sveta. Dá sa však predpokladať, že Bel, tak ako aj Budde, prijímal aj revolučný pohyb Zeme a bol tak heliocentrismom; jedným z prvých heliocentristov na Slovensku. Pokiaľ vieme, v tejto súvislosti ho predbehol len Ján Duchoň, rektor banskobystrickej evanjelickej školy z prvej polovice 17. stor. Duchoň bol u nás tiež asi prvým zástancom teórie prirodzeného práva, ktorú potom hlásal aj Bel, ale zoznámil sa s ňou u Buddeho a nemeckého osvietenca Thomasia.

Pravda, Bel bol príliš vyspelým mysliteľom na to, aby bol nútený len opakovať a parafrázovať Buddeho názory. Vidíme aj zreteľné rozdiely medzi

ními. Nikde sa napríklad u neho nestretávame s Buddeho skepticizmom ohľadom poznávania podstaty vecí, či už hmoty alebo ducha. A rozchádzal sa s ním aj v konkrétnych názoroch. Ak Budde vážne rozmýšľa o filozofických prvkoch, z ktorých sa skladá svet, ak berie vážne chemické prvky síru, ortuť a soľ, tak Bel tieto prvky zavrhuje. Na rozdiel od Buddeho Bel už viackrát spomína Newtona, hoci sa nedovoľáva jeho poznatkov. Opiera sa o viaceré súčasné vedecké autority — prípadne s nimi polemizuje — ktoré Budde nespomína. Je potešiteľné, že sa u neho nestretávame s výkladmi o zázrakoch, o existencii dobrých a zlých duchov, o strašidlách, mágií a pod., že nehovorí o nadprirodzených príčinách chorôb, o vplyve hviezd na ľudí, o okultných kvalitách atď. Prirodzene, ak o tom všetkom nehovoril, to ešte neznamená, že v to neveril, a že to neprednášal školskej mládeži. Je však možné, že v to neveril, lebo napríklad o Paracelsovi pripomína, že historky o jeho spojení s diablom sú nedokázateľné a že obdobie, v ktorom žil, bolo storočím povier a mágie.

Bel sa však nevyhol všetkému negatívnemu, s čím sa stretol u Buddeho. V Halle sa stal pietistom, v čom ho ovplyvnil nielen Budde, ale aj Francke, s ktorým sa osobne poznal. Pietizmus kládol dôraz na náboženskú prax a nie na teóriu, v rámci ktorej sa uspokojoval s biblickou vierou, stavanou proti špekulácii o náboženských predmetoch,* ktorá vraj odvádza od náboženskej praxe k prázdneniu teoretizovaniu. Je pochopiteľné, že takto mal negatívny vzťah aj k filozofii, a to aj idealistickej, a najmä k jej etike, ktorá uvažovala o najvyššom dobre človeka. Hoci ho táto filozofia vkladala do snahy prispôbovať sa bohu, chcela ho dosiahnuť prirodzenými ľudskými silami, človeka neodkazovala na milosť božiu, nepoukazovala na ľudskú hriešnosť a neschopnosť pozviesť sa nad ňu vlastnými silami a pod. Slovom, filozofia ako rozumová disciplína sa neuspokojovala s vierou, ale uvažovala a sama sa snažila dať človeku direktívy na dosiahnutie najvyššieho dobra. Tým popudzovala teológiu už dávnejšie; vystupoval proti nej už Luther a neskôr znovu pietizmus, ktorý sa v mnohom vracal k pôvodnému luteránstvu.

Etickým problémom sa venoval aj Budde, a to v celej tretej knihe svojich *Institutiones*. A hoci Budde uznával oprávnenosť filozofie ako rozumovej disciplíny, o filozofickej etike tvrdil, že učí človeka poznávať jeho slabosť a ľubohosť a tak „pripravuje jeho ducha pre kresťanskú náuku“. (2, s. 12) Etika, najmä pohanská, napríklad stoická nevie vraj dokázať, že človek je schopný byť sám od seba cnostný, milovať boha a pod. Všetka cnosť a šťastie prichádzajú len od boha, z jeho milosti. Rozum je slepý a nemôže dať návod na ich dosiahnutie. Poskytuje ho len kresťanské zjavenie a v jeho rámci kresťanská morálka.

Podobne zmýšľal aj Bel. Roku 1724 vydal v Lipsku knihu Šebastiána Castellioniho *Ethica Davidico Salomonea (Davidovsko-Šalamúnovská etika)*¹ a napísal k nej úvod *De naevis etices ethnicae (O znakoch pohanskej etiky)*. Bel sa tu predstavuje ako zásadový pietista. Obracia sa proti snahám antických i scholastických idealistických filozofov zisťovať, v čom je najvyššie dobro, proti snahám teoreticky o ňom uvažovať, filozofovať, hľadať ho v rôznych, často aj protikladných hodnotách, namýšľať si, ako mnohí filozofi, že sa dá dosiahnuť, keď človek bude priam taký, ako je boh a podobne. Takéto špekulácie vraj nerobia v praxi ľuďmi lepšími a Bel stavia proti všetkým týmto spupným snahám Lutherovo stanovisko, ktoré ich už dávno odsúdilo. Ľudský rozum a vôľa sú skazené, hovorí Luther, odpadli od boha a človek sám nemôže

spoznať, čo je jeho najvyššie dobro, nemôže spoznať boha, pripodobniť sa mu, sám od seba ho nadovšetko milovať a pod. Ku všetkému, čo človek robí, potrebuje milosť božiu, lebo len tak je vôbec schopný urobiť niečo dobré. Nie dobré skutky robia človeka dobrým, ale dobrý človek robí dobré skutky. A dobrým je z milosti božej a nie z múdrosti filozofov. Aby dosiahol dobro, musí poslúchať slová boha. Všetky tzv. cnosti, ktoré a ako ich stanovili pohanskí filozofi, sú pomýlené.

Myslíme, že tu nejde len o útok na pohanov a na filozofickú etiku, ale na filozofiu vôbec, a to aj idealistickú, ktorá, hoci sa zrodila z náboženstva, už od antiky ho prekonávala abstraktnejším chápaním boha a snahou spoznať ho rozumom, pripodobňovať sa mu, ako sme práve počuli atď. Je pochopiteľné, že náboženstvo a teológia takéto snahy zavrhovali, že na filozofiu žiarliili a že tu bola rivalita. V pietizme odvracajúcim sa od špekulácie bola táto nevráživosť zvlášť vypuklá a strhla aj Bela. Nerozpakuje sa citovať „slávneho Vockerdota“, podľa ktorého filozofiu nemožno zahrnúť medzi umenia prispievajúce k ľudskej múdrosti, lebo neprospejeva ani písmu svätému, ani nie je svetlom ľudskej mysle, ani nelieči skazené ľudské mravy. Preto sa pre kresťana nehodí, hoci tí, čo sa chcú venovať cirkevným a štátnym úradom, mali by ju poznať, tak ako by mali vedieť po turecky tí, čo žijú pod nadvládou tyranských Turkov.

Tak aj Bel. Filozofiu nemohol celkom zavrhnúť, lebo v *Miscellaneach* sám hojne filozofoval a napokon filozofiu aj vyučoval. Preto dochádza aj on k záveru, že mládež vzdelaná v pravej nebeskej múdrosti môže sa neskôr oboznámiť aj s pohanskou etikou. Nerozumný je vraj ten, kto nepozná antiku a kto sa odvažuje poprieť, že jej mudrci povedali mnoho výstižného.

Bel teda nechal otázku existencie filozofie alebo čo len etiky napokon otvorenú. Dá sa predpokladať, že aspoň ku kresťanskej filozofii a v jej rámci i etike mal pozitívny vzťah.

Je možné, že na Bela vplýval v tejto súvislosti aj J. Arndt, nemecký evanjelický superintendent a spisovateľ zo 16. a 17. stor., ortodoxmi prenasledovaný pre svoj sklon k mysticismu. Arndt bol predchodca pietizmu a Francke mal k jeho dielu veľmi pozitívny vzťah. Prvé štyri knihy Arndtovej najpopulárnejšej práce *Vom wahren Christentum* vyšli u nás v preklade pod názvom *O pravém křesťanství* už roku 1617. Práve Bel však preložil a pridal k nim roku 1715 piatu knihu, čo svedčí o tom, že aj on mal k Arndtovi dobrý vzťah. Arndt síce neútočil priamo na filozofiu a jej etiku, ale tým, že hlásal potrebu prostej mysle, že zavrhoval svetskú múdrosť a žadal vrúcny citový vzťah k bohu, exaltovanú vieru, filozofiu nepriamo odsudzoval.

Arndtovo dielo *O pravém křesťanství* vydal u nás ešte roku 1783 bratislavský evanjelický kňaz, osvietenec Michal Institoris-Mošovský. Napísal k nemu úvod *O přednostech křesťanské mravní theologie nad mravní filosofii*, kde tiež hlása v podstate tie isté myšlienky ako Bel v uvedenej etickej úvahe. Institoris-Mošovský našiel desať predností kresťanskej morálky pred filozofickou a zavrhol celú filozofiu ako „zábavku pro bídného člověka“. Len kresťanskí filozofi sú podľa neho na tom lepšie, lebo „sedí Kristu na plecích“. Institoris-Mošovský bol však inak horlivým osvietenským bojovníkom proti poverám a predsudkom a v uvedenom preklade vyvracal dokonca hvezdárske povery samého Arndta.

Hoci Institoris-Mošovský nebol pietista, Arndt teda zrejme podnietil aj

jeho k podobnému zavrhovaniu filozofie ako aj Bela. Napokon v našom osvietenstve odsúdil filozofickú etiku v prospech kresťanskej aj štrbský evanjelický kňaz Jozef Fornet, hoci sme nezistili, že by to bolo v súvislosti s Arndtom. Osvietenstvo propagovalo osvetu, aj filozofiu, chcelo človeka myšlienkovu osamostatniť, zbaviť ho škodlivého opierania sa o authority a je pochopiteľné, že s problematizovalo aj ideový a spoločenský zástoj náboženstva. Viacerí autori-kňazi ho bránili a zachádzali až tak ďaleko, že zavrhovali filozofiu, v ktorej, a to opakujeme, aj idealistickej, videli najväčšiu hrozbu pre náboženstvo. Ani Fornet nebol však v tejto súvislosti dôsledný, lebo sám filozofoval a dospel až k deizmu. Filozofiu už nebolo možné v tomto období zavrhať, aj u nás získavala stále väčší kultúrny a spoločenský význam — hegelianizmus u štúrovcov! — a podľahli jej aj tí, čo ňou deklaratívne opovrhovali. Peknou ukážkou toho u nás v matičnom období bol Jonáš Záborský.

Napokon teológia mala vtedy ešte ďalší dôvod k útoku na filozofickú etiku. Počnúc vyvrátením biblického geocentrizmu, biblia postupne strácala význam ako zdroj všetkej pravdy, najmä vedeckej a ťažisko viery sa presúvalo na zdôrazňovanie potreby kresťanskej morálky. Nie náhodou filozofi trnavskej univerzity práve v súvislosti s obranou Kopernika často citovali slová sv. Augustína, že boh nechcel pomocou biblie urobiť z ľudí matematikov, ale kresťanov, čiže nie vedcov, ale mravne vyspelých ľudí. Kresťanská etika bola však ohrozená filozofickou etikou, ktorá vnášala aj do tejto oblasti svetlo rozumu, laicizovala a problematizovala to, o čom sa nemalo uvažovať. Preto je pochopiteľné, že ohrozená teológia sa snažila ubrániť túto poslednú pozíciu, ktorá jej zostávala.

Príčin uprednostňovania kresťanskej etiky pred filozofickou bolo teda vtedy u nás viac a vplývali určite aj na Bela, zástancu Kopernika a modernej vedy vôbec, ktorá vytláčala na všetkých stranách biblické názory. Napríklad, ak si Bel osvojil spomínané Buddeho odmietanie teórie samozrodenia, staval sa tým aj proti Starému zákonu, pre ktorý je samozrodenie nepochybnou pravdou. Teda sa snažil aspoň v etike uspokojiť svoje zlé svedomie.

Belovo zmýšľanie bolo protirečivé a napriek tomu, že v uvedenej etickej úvahe zaujal rezervované stanovisko voči filozofii, z *Miscellanei* sa nám prihovára ako vedecky i filozoficky kultivovaný mysliteľ, ktorý si síce podržal niekoľko základných dogiem svojho náboženstva, v podstate iracionálnych, ale v duchu súčasného európskeho osvietenstva, ktorého pôda sa u nás ešte len pripravovala a ktorého bol jedným z priekopníkov, zbavil sa viacerých iných vier tohto náboženstva, alebo ich aspoň zatlačil do úzadia, lebo boli v rozpore so súčasným poznaním. Bol umiernený racionalista, idealistický mechanista, podľa všetkého aj idealistický atomista. A napokon bol heliocentrista. Viacerými svojimi názormi ďaleko predčil prešovského Bayera, ktorého fyzika nielen že bola ešte mojžišovská, ako sme už spomenuli, ale ktorá ešte zaplňala svet množstvom rôznych duchov. Bel predčil aj názory svojich súčasníkov a potomkov u nás, profesorov trnavskej univerzity, a to nielen pokiaľ ide o spomínaný heliocentrizmus, ale aj pokiaľ ide o vieru v zásahy nadprirodzených bytostí do sveta. Ak Bel o zázrakoch, mágií a strašidlách prinajmenšom nehovorí, vo filozofických učebniciach trnavských profesorov sa ešte o štyridsať rokov neskôr vykladá o čiernej mágií ako o najhoršej zo všetkých, o vampíroch, čo cicajú spiacim krv, o strašidlách a pod.

Aj naši osvietenci, ktorí začínali svoju činnosť v posledných desaťro-

čiach 18. stor., boli umiernení racionalisti, idealisti, mechanici, aj oni odsudzovali, pokiaľ im to ich náboženstvo dovoľovalo, poveru, mágiu, snažili sa vyrovnať s existenciou zázrakov, ak aj neboli atomisti, tak boli leibnizovskí monadisti, ani oni — aspoň nie všetci — nesúhlasili s Leibnizovým názorom, že tento svet je najlepší spomedzi všetkých možných svetov. Aj oni presadzovali myšlienku prirodzeného práva. Naše osvietenstvo, ktoré vyzdvihovalo oproti nadprirodzenému všetko prirodzené a prírodné, obrátilo sa aj k myšlienke prirodzeného práva. Je potešiteľné zaznamenať, že prirodzené právo malo u nás svojho zástancu v Belovi už takmer sto rokov predtým. Výskum hlbších súvislostí na nás tu však ešte len čaká.

Oboznámením sa s filozofiou Mateja Bela obohatili sa dejiny slovenskej filozofie o ďalšiu významnú postavu. Pravda, predbežne môžeme hovoriť len o znalosti kontúr jeho svetonázoru a filozofie, ktoré sa spresnia a doplnia, keď sa podrobnejšie oboznámime s jeho rozsiahlym dielom.

Teodor Münz

LITERATÚRA

1. BUDDEUS, J. F., *Elementa philosophiae theoreticae seu Institutionum philosophiae eclecticae* tomus secundus. Halae 1713.
2. BUDDEUS, J. F., *Elementa philosophiae practicae*. Hallae 1720.

FRANTIŠEK KREJČÍ A SLOVENSKO

Český filozof a psychológ *František Krejčí* (1858—1934) patrí medzi najvýznamnejších predstaviteľov českej pozitivistickej tradície. Reprezentuje etapu najväčšieho rozšírenia tohto typu buržoázneho myslenia v českej kultúre a vede. Krejčí systematicky nerozpracoval filozofický pozitívizmus, avšak práve pozitívizmus (a to svojsky sformulovaný) bol bázou jeho teoretickej tvorby.

Krejčí opieral svoju filozofiu najmä o niektoré špeciálne vedy, z ktorých sa venoval najmä psychológii a etike. Snažil sa vypracovať vlastný systém empirickej psychológie, stavajúcej na evolucionizme, biologizme, teórii psychofyzického paralelizmu a trojstránkovosti duševných javov (*Psychologie*. I.—IV. 1902—1926; *Základy vědeckého systému psychologie*, 1929). V etike formulovanej na psychologicko-biologickej báze zdôraznil autonómnosť mravnosti. *Svoboda vůle a mravnost*, 1907; *Pozitivní etika*, 1922; *Politika a mravnost*, 1932).

Krejčí, ovplyvnený klasickým európskym pozitívizmom 19. stor. (najmä Spencerovým evolucionizmom), zdôrazňoval postulát vedeckosti filozofie. Filozofia ako svetonázorová syntéza vied má poskytovať ucelený náhľad na svet, pričom základom budovania teórie sú vedecké poznatky a metódy. Vedu chápal ako jedinú istú pôdu poznania. Preto aj pozitívizmus vymedzoval ako filozofický smer, ktorý sa usiluje sformulovať celkový jednotný názor na svet iba na vedeckom základe, s vylúčením transcendentna, pričom nepripúšťa iné ako rozumové poznanie a vedecké pravdy.

Problém poznania transcendentna (t. j. „súcna, ktoré sa skrýva za svetom javov“, „podstaty sveta“) pokladal Krejčí za centrálny problém filozofie od